

KIRSAL ALANDA EKONOMİK YAPI VE TOPLUMSAL DEĞİŞMENİN BOYUTLARI

Prof. Dr. Cevat GERAY

Toplumsal değişme süreci içinde köy topluluklarında da önemli değişmeler olmaktadır.¹ Tarıma, köye yönelik çalışmaların, kırsal alana yönelik işgörümlerin amaçladığı toplumsal değişimin başlatılması, hızlandırılması açısından köy toplumlarındaki bu değişmelerin boyutları üzerinde durmak gerekir. İşleyimleşme, kentleşme, kitle iletişim ve ulaşım kolaylıklarındaki gelişmeler hem ulusal ölçekte toplumsal değişmeyi yaratan, hem de kırsal alandaki gelişmeyi yönlendiren ana etmenlerdir.

I — KIRSAL ALANDAKİ TOPLUMSAL DEĞİŞMENİN BOYUTLARI

Köy Dışına Açılma

Toplum kalkınması açısından önemli olan, kırsal toplulukların ne ölçüde, köy dışına, pazara, kente ve dış dünyaya açılmış bulunduğu. Gözlemler, Türkiye'de köy toplumlarında köy dışıyla ilişkilerin gittikçe geliştiğini göstermektedir.

Köylülerimizin dış dünyaya açılışları açısından önemli bir olay da köylülerin yurt dışına işçi olarak gitmeleridir. En az Doğu-Güney bölgesinde, en çok Ege ve Marmara bölgelerinde görülen bu olay, aşağı yukarı köylerimizin yarısını (% 49.6'sını) içermektedir. Yurt dışında işçi olarak çalışıp da temelli olarak yurda dönmüş olan köylüler söz konusu köylerin yarısına yayılmışlardır. Dönenlerin genellikle yarısından çoğunun köyüne geri dönüp yerleştiği anlaşılmaktadır. Yurt dışına gidip dönenlerin yakın çevresindekilere yabancı ülkelerde görüp öğrendiklerini anlatmaları, tanıtmaları değişme açısından önem taşımaktadır.

Kentleşme Eğilimi

Toplumsal değişme açısından önemli olan bir öteki olay da kentleşme eğilimi ve kente yönelimdir. Köylerden Kente yerleşenlerin göç

nedenleri arasında geçim sıkıntısı, topraksızlık, kentte iş bulma olanağı gibi ekonomik etmenlerin önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Köylülerin, kent yaşamına ilişkin görüş ve tutumları genellikle olumlu yöndedir. Kente göç edenlerin yararlı şeyler öğrendikleri (% 88.0) çocuklar için iyi olanaklara kavuştukları (% 91.9), gelirlerinin daha iyi olduğu (% 84.7) iyi vakit geçirdikleri (% 91.5) ve kente yerleşenlerin oradaki yaşamlarından memnun oldukları (% 87.7) belirtilmiştir.

Gerçekten, köylülerin % 84'ü, olanağı olsaydı kente yerleşmek istediğini bildirmiştir. Bu eğilim kadınlara göre erkeklerde, okumaz yazmazlara göre okuryazarlarda, yaşlılara göre gençlerde ve orta yaşlılarda daha yüksektir. Söz konusu eğilim İstanbul, Ankara ve İzmir'e yöneliktir.

Kırsal alana yönelik siyasaların saptanmasında bir yandan bu yüksek göç eğiliminin, öte yandan da bunu doğuran ekonomik kökenli nedenlerin dikkate alınması gereği açıktır.

Yeniliklere Açılma

Toplumsal değişme açısından köyde geleneklere bağlılık ile yeniliklere açılış eğilimleri üzerinde de durmakta yarar vardır. Değişme, bilgi, beceri, davranış ve değerlerde yenileşme olduğuna göre, yenilikleri benimseme, uygulama ve yeniliklerin yanında olma eğilimlerinin bilinmesi gerekir. Türkiye'de köylünün genellikle yenilikleri benimsemeye ölçü olabilecek kimi uygulamaları, davranışları vardır. Bunları şöyle özetleyebiliriz. Yapay gübre kullananlar (% 50), tarlasını traktörle sürenler (% 16.1), zararlılara karşı tarımsal ilaç uygulayanlar (% 58), sağlık nedeniyle hocaya, ocağa, yatıra gitmeyenler (% 13), daha çok ürün veren tohumu ilk kez diken olmayı isteyenler (% 96.1)

Önemli bir nokta, yenilikler konusunda anlaşmazlık çıktığında köylünün büyük çoğunlukla yeni kafalıları tutmasıdır.

Bir başka yeniliğe açılış göstergesi de herhangi bir yeniliği ilk deneyen kişi olma isteğinin yüksekliğidir. (% 79). Bu yenilikçi kişilerin genellikle kitle iletişim araçlarına açık, genç okuryazarlardan oluştuğu anlaşıyor. Bunların çevreleriyle kişisel iletişim kurdukları, yenilikleri hem çabuk öğrendikleri, hem de çevresine yaydıkları, köylerindeki toplu projelere daha çok istekle katılma eğiliminde oldukları söylenebilir.

İşbirliği ve Dayanışma

Sorunların çözümünde yerel halkın kendi arasında ve devletle işbirliği anlayışı önemlidir. Köylünün gereksinmelerinin ve sorunlarının farkında olması, bunların çözümü için neler yapılabileceği, bunun ne ölçüde köylüye, ne ölçüde de devlete düşen bir sorumluluk olduğu konusunda bilinçli bir tutum içinde bulunması beklenmektedir.

Köylerinin bugünkünden daha ileri gitmesi, kalkınması için köylülerimiz, duyulan gereksinme olarak yol (% 21), su (% 19), elektrik (% 5), okul (% 4.5) gibi alt-yapı ve işgörüleri elbirliğiyle, yapabilecekleri işler olarak bildirmektedirler. Deneklerden % 14'ü köylünün yapabileceği hiç bir şey olmadığı görüşündedir. Köylülerin büyük çoğunlukla (% 90) köyün yararına olacak bir işin yapılması kararlaştırıldığında bunda çalışma isteğinde olduğu anlaşılmaktadır. Katılma isteğinin devletin her türlü olanaklarıyla desteklenmesi köylü çabalarının desteksiz bırakılmaması köye yönelik çalışmalarda bu istekten özendirici, geliştirici uygulamalarla işgörüleri etkinliğini sağlamak yönünde yararlanılabilir.

Kitlesel İletişimin Yaygınlaşması

Kitle iletişim araçlarının giderek kırsal alanda da yaygınlaşmasına, köy topluluklarında da etkili olmağa başladığına ilişkin gözlemler yaygınlaşmaktadır. En kolay erişilebilir araç olarak radyo, özellikle transistörlü (köylü arasındaki yaygın deyim ile "çantalı") radyo yaygınlaştıktan sonra, köylülerimizde de daha sık yararlanılan bir kitle iletişim aracı durumuna girmiştir. Televizyon da pek çok köyde izlenebildiği için bu yönde etkili olmaktadır.

Kitle iletişim araçlarından Sinema, köye götürülmesi güçlük gösteren ya da ancak özel düzenlemelerle köyde erişilebilen bir kitlesel iletişim aracıdır.

Etkin bir halk eğitimi aracı olan tiyatrodan köylerimizin yararlanma olanakları o denli sınırlıdır ki hemen hemen köy araştırmalarının hiç birinde bu konu ayrıca ele alınmamıştır.

Kitle iletişim araçları arasında dergi ve kitaplar konusundaki bilgilerimiz yok denecek ölçüde sınırlıdır. Köylerimizin % 13'ünde okuma odası varsa da köylülerin kitaplığa karşı ilgisiz kaldığı öğretmenlerin gözlemleriyle doğrulanmaktadır. Köylüler, daha çok din (% 31), kahramanlık (% 24) ve tarıma ilişkin (% 17) konulardaki kitaplara ilgi duymaktadır.

Köyde Önderlik

Kırsal alandaki toplum kalkınması çalışmalarında önderlerin önemli görevleri vardır. Birden çok köye işgörü götürme durumundaki Kamu görevlilerinden çoğu, köyde yerleşerek görev yapmamaktadır. Bu nedenle, önderlerin kamu görevlileriyle köy toplumları arasında gerekli bağlantıları kurmada, görevlilerin köyeye geliş gidişleri arasındaki sürede köylüye belli iş tasarıları üzerinde çalışmaya, yenilikleri onlara yaymağa, onları örgütlemeye ilişkin konularda, onlarla küme çalışması yapmalarına gereksinme duyulmaktadır. Herhangi bir resmi nitelik taşıyan ya da herhangi bir toplumsal kurumun başında bulunan yerel önderler vardır. Örneğin muhtar, resmi bir önderdir. Buna karşılık, imam din kurumunun temsilcisidir. Öğretmen, önderlik rolü de bulunan bir devlet görevlisidir. Resmi ve kurumsal önderler dışında, köy toplumlarında belli konuların uzmanı olan ya da örgütçülük niteliği ağır basan doğal önderler de vardır. Bunlar, önderliklerini topluma benimsetmekte ya da ortaya çıkmakta güçlük çekebilirler. Köydeki güçler dengesinde bunların bir yana itilmeleri söz konusu olabilir. Bu durumda doğal önder gizil (potansiyel) bir önder olarak sınırlı bir etki gösterebilir. Önderliğini, saygınlığından, statüsünden (zenginlik, ağalık, şeyhlik, kabile başkanlığı vb.) alan geleneksel önderlerin aksine bunların yenilikçi, yenilikleri kendi çıkarı için değil, toplumun çıkarı için benimseyip yayyan kişiler oldukları unutulmamalıdır. Kırsal toplum kalkınması çalışmalarında geleneksel, resmi, kurumsal önderlerden çok, bu tür yenilikçi örgütçü doğal önderlerle işbirliği yapmak gerektiğinden bu tür gizil önderleri ortaya çıkarmak, bunları toplumda etkili kılabilecek biçimde yetiştirmek gereklidir.

Önderi, çıktığı toplumun yapısından sıyrık olarak ele alan kimi araştırmacılar Türkiye köylerinde resmi, kurumsal önder durumunda olan muhtarların etkinliği üzerine dikkati çekmişlerdir. Toplum kalkınmasında muhtar kanalıyla yürümek gerektiğini ileri sürenler de vardır². Muhtarın devlete ilişkin kimi görevleri de yüklenmesi, resmi kuruluşlarla sürekli ilişkiler içinde bulunması, kısacası resmi kişiliği ona bu durumu sağlamaktadır. Buna karşılık, muhtar, ihtiyar kurulu üyeleriyle birlikte çoğu kez, oradaki güçlü kişinin, ailenin, kabilenin, ağanın temsilcisi ya da aracısı durumundadır. Seçilmesinde büyük ölçüde köyde egemen olan kümenin etkisi ve onayı söz konusudur. Henüz feodal kalıntılardan kurtulmamış bir toplum yapısı içinde muhtarın, ihtiyar kurulu üyelerinin bu yapıyla tümleştikleri, bu yapının değişmesi değil, sürdürülmesi için işlevler yüklendikleri görülmektedir. Başka bir deyişle her köy, oradaki yerel güçler

arasındaki dengeyi tam anlamıyla temsil eden bir muhtarı işbaşına getirmektedir. Köyün güçler dengesi, değiştikçe, buna bağlı olarak köylünün çoğunluğunun yararına çalışabilecek muhtarın da işbaşına gelme olasılığı yüksektir. Bu nedenle köy çalışmalarında, muhtardan yararlanırken, onu toplumsal yapıdan, yerel güçler dengesinden bağımsız olarak düşünmek yanlıtıdır.

Kırsal Alanda Bölgesel Farklılaşma³

Türkiye'nin çeşitli bölgeleri arasında fiziksel, ekonomik, toplumsal ve kültürel açılarından görülen farklılıklar kırsal alanda da görülmektedir. Toplumsal, ekonomik yapı ve özellikler, gelişmişlik düzeyi bölgeden bölgeye değişebileceği gibi, aynı bölgede, hatta ilçede de köyler arasında bu tür farklılıklar görülebilmektedir. Bu nedenledir ki konuyu hem bölgeler, hem de aynı bölgedeki köylerarası açısından ele almakta yarar vardır. Eldeki veriler aynı bölgedeki gelişmiş, az gelişmiş köyler için çözümlene yapmağa elverişli değildir.

Dışa açılma, köy tesisleri, köy toplumsal hizmetleri, kitle iletişim araçlarından yararlanma, devletle ilişkiler, köy kalkınması, okuryazarlık gibi ana konularla ilgili yanıtlara göre, Ege, Marmara, bölgelerindeki köyler, genellikle Türkiye ortalamalarının üstünde, buna karşılık Doğu, Güney, Ortadoğu, Doğugüney bölgelerindekiler ortalamaların altında kalmaktadır. Akdeniz, Karadeniz ve Doğu Kuzey bölgeleri de çok gelişmiş, az gelişmiş bölgeler arasında, fakat Türkiye ortalamalarının üstünde yer almaktadır. Bunlar bir haritaya döküldüğünde, Batıya doğuya kıyılarından içe doğru gildikçe köylerimiz gelişmişlik düzeyinin de düşmekte olduğunu açıkça görülebilir.

Köylerin gelişmişliği yanında köylünün davranışları açısından da kimi farklılıklar görülmektedir. Köysel girişkenlik, toplumsal sorumluluk, etkinlik, işbirliği, çocukların eğitim ve mesleklerine ilişkin beklentiler, kent imgesi, köy dışına gidiş gelişler, kişilerarası iletişim, yeniliklere açılma, köy dışından olanlara güvensizlik konularında gelişmiş ve de gelişmemiş olan bölgeler arasında kırsal farklılıklar söz konusudur. Bu açıdan, bölgelerin kırsal gelişmişlik sıralamasında, en çok gelişmiş Ege ile Marmara arasında; en az gelişmiş Doğugüney ile Ortadoğu bölgeleri arasında sıkı benzerlik görülmektedir. Doğukuzey ile Karadeniz bölgeleri arasındaki benzerlik de oldukça güçlü bir orandadır.

Okul, okuma odası, köy kahvesi, içme suyu, işleyim bitkisi üretimi, traktör sayısı, büyük toprak sahipliği açısından Ege ve Marmara bölgelerindeki köylerin Türkiye ortalamalarının üstünde oldu-

ğu, buna karşılık doğu ve Doğugüney bölgelerinin bu açıdan en düşük düzeyde kaldığı anlaşılmaktadır.

Yapay gübre kullanma, tarımsal ilaç uygulama, yeni kafalılara hak verme, kente yerleşme isteği, sinemaya gitme, gazete okuma, radyo dinleme sıklığı okur yazarlık, kız ve erkek çocuk için yüksek öğretim verme isteği, gibi davranışlar açısından da bölgesel farklılıklar belirgindir. Ortakçılık, gelir yetmezliği, hayvanla tarla sürmek gibi özellikler de geri kalmış bölgelerde daha yaygın görülmektedir.

Toplumsal Değişme

Buraya değin yaptığımız açıklamalarla Türkiye'de köy topluluklarının ekonomik, toplumsal özelliklerini, değişme eğilimlerini, bölgesel farklılıklarını ortaya koymağa çalıştık. Ulaşım kolaylıklarındaki ilerleme, kentleşme, işleyimleşme süreçleri Türkiye'de köy toplumlarında belirgin değişmelere yol açmaktadır. Köy toplulukları pazara, kente, dünyaya açıldıkça yeni ilişkiler içine girmekte, kurumlar da yapısal değişmeler görülmektedir.

Köyün ekonomisi açısından son elli yıllık dönemde önemli değişiklikler görülmektedir. Ekilebilir toprakların sınırına gelmiş bulunuyoruz. Verim artışı için çağcıl uygulamalardan yararlanılmağa başlanılmıştır. Ortakçılık gerilerken, tarım işçiliği genişlemektedir. Yeni ürün türlerine, özellikle işleyim bitkilerine yöneliş vardır. Bunların pazarlanması için köylünün alivre satış, avans alma yollarına başvurma, gittikçe artan kredi gereksinmelerini tefeciden karşılama gereği ortaya çıkmıştır. Köyde traktörün çoğalması sonucu serbest kalan işgücünün topraktan, tarımdan kopması, tarım işçiliğinden kente, işleyime yönelmesi, geçici ve sürekli olarak köy dışına göçler, herhalde köydeki toplumsal değişmenin yönlerini belirlemektedir. Gazete radyo gibi kitlesel iletişim araçları yaygınlaşmaktadır. Plâstik işleyimindeki gelişmeler sonucu olan çeşitli tüketim malları yanında dikiş makinası, düdüklü tencere, buz dolabı, bütan gazı ocağı v.b. araçlar ile ev eşyası köylere girmektedir. Kooperatifleşme başlamış, fakat istenen biçimde gelişmemiştir. Siyasal baskı kitlesi olarak köylü kamuoyuna ağırlık koyamamaktadır.

II — KIRSAL ALANDA EKONOMİK YAPI

Toprak - İnsan İlişkileri⁴

Kırsal kesimde, toprak-insan ilişkileri denkser değildir. Çiftçi ailelerinden büyük bir çoğunluğu ya topraksız ya da geçimini sağ-

layamayacak ölçüde az topraklıdır. Çiftçi ailelerinden en az % 12'si topraksızdır. Toprak sahibi olan işletmeler arasında toprağın dağılımı hakca değildir. Örneğin, 50 dönümden az toprağı işleyen aileler büyük çoğunluğu (3/4'ü) oluşturmalarına karşı, ekilen toprakların 1/3'ünden azını işlemektedirler. Topraksız ya da az topraklı çiftçiler, ortakçı, yarıcı ve benzeri biçimlerde başkalarının toprakları üzerinde yarı feodal ilişkiler içinde çalışmakta, emek ve ürün rantı olarak artı ürünü toprak sahibine kaptırmaktadır. Tarım işçisi olarak çalışanların hiçbir toplumsal güvencesi yoktur. Sendikalaşmış da değillerdir.

Köydeki toprakların beşte birini kentte oturan, köy dışında yaşayanlar denetimleri altında bulundurmaktadır. Birara 750 köyün tümü bir kişinin ya da ailenin iyeliğindedir. Öte yandan, mülksüzleşme başlamıştır. Az topraklı çiftçilerin topraklarının orta ve büyük işletmelerce kira ve benzeri yollardan tutularak kullanılması bunun en önemli göstergelerinden biridir. Toprakların büyük işletmelerde yoğunlaşması, tekelleşme oranı artmaktadır.

Dengesiz ve eşitsiz bir toprak dağılımının kırsal toplum kalkınması açısından etkilerini şöylece özetleyebiliriz^{4a} :

Üretimi, verimi, geliri artırmak amacı ile köylülere benimsetilmek, kazandırılmak istenen yeni yöntemleri benimsemeye ve uygulamada topraksız, yarıcı, kiracı ya da ortakçı durumundaki köylü büyük bir yarar görmemektedir. Yeni uygulamalardan doğacak ürün ve gelir artışından kendisi değil, toprağın sahibi yararlanacaktır. Yine aynı nedenle, toprak sahibi olmayan köylü, üzerinde çalıştığı toprağı iyileştirmek için gerekli girişimleri göze alamamaktadır.

Yol, okul, içme suyu, sulama kanalı ve benzeri konularda halk ve devlet işbirliğine dayanan toplum kalkınması çalışmalarına, topraksız ve yoksul köylülerin işgücüyle katılmalarını sağlamak güç olmaktadır. Yarın için ekmeği olmayan bir kimseden daha çok özveride bulunmasını istemek denkserliğe aykırı bir tutumdur. Örneğin, para getirecek ürünü olmayan, hastasını kente götürmek için parası bulunmayan bir köylü için yol yapımında çalışmak, yoldan yararlanabilecek durumdakilerin çıkarına kendisine yüklenen bir angarya gelmektedir. Kısacası, toprak düzeltiminin, toplum kalkınmasının önkoşulu olduğunu vurgulamak gerekiyor.

Bu, temelde Türkiyedeki gelir dengesizliğinin kırsal alandaki yansımasıdır. Gerçekten ülkemizde gelir dağılımının denkser olmadığını Araştırmalar ve sayısal bilgiler göstermektedir. Beştebirlik (%

20'lik) aile öbeklerine göre gelirin, en alt düşük gelirli beştebirliği oluşturan aileler gelirin % 3 ile % 4.5 arasındaki küçük bir dilimini elde ederler. En yüksek gelirli beştebirlik aile öbeğindeki toplam gelirin büyük bir dilimini (% 57 - % 60) ele geçirmektedirler. Öbür bir anlatımla, ulusal gelirin yaklaşık dörtte üçünü, ailelerin beşte ikisi, Buna karşılık, gelirin geri kalan dörtte birini, ailelerin beşte üçü paylaşmaktadır (Çizelge — 1).

ÇİZELGE — 1

BEŞTEBİRLİK AİLE ÖBEKLERİNE GÖRE TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI
(1963 — 73)

Aile	Genel Gelir		Tarımsal Gelir	
	1963	1973	1963	1973
Alt	4,5	3,5	5,4	4,1
Orta Alt	8,5	8	9,7	8,5
Orta	11,5	12,5	14,7	11,5
Üst Orta	18,5	19,5	18	19,4
Üst	57	56,5	25	56,5

DİE, Kırsal Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamaları, 1979.

Tarımsal Gelir Dağılımındaki Dengesizlik

Toprak dağılımındaki dengesizliğe koşut olarak Çiftçilerin tarım dışı gelirlerini de içeren toplam hane gelirlerinin dağılımı da eşitsizdir.

Çiftçi ailelerinin toplam gelirleri içinde ücret, toprak kirası, küçük üreticilik, zımni kira gibi tarım dışı gelirlerin % 10'u oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Yıllık toplam geliri, 5,000 liranın altındaki tüm işletmeler 100 dönümden az toprağı işletmektedirler. 501-1000 dönümlük toprağı işleyen işletmelerin tümü 50,000 liranın üstünde gelir sağlamaktaydı.

1973 H. Ü. Anketi⁵ sonuçlarına göre, işletmelerin % 27.3'ünün yıllık tarımsal geliri 5,000 TL.'nin altındadır. Bunların ilk yarısı 20 dönümden az ikinci yarısı da 21-100 dönüm arasında toprakları işlemektedir.

İşletmelerden % 19.6'sının yıllık geliri 5001-10.000 TL. arasındaydı. Bunların büyük çoğunluğu 100 dönümün altında toprakları işliyorlardı. Yıllık geliri 100.000 TL.'nin üstündeki işletmelerin büyük çoğunluğu 500 dönümün üstündeki toprak dilimlerini işlemekteydi.

İşletme büyüklüğüyle gelir dilimi arasında düz bir orantı bulunduğu gözlemlerin geçerli olduğu anlaşılıyor.

Tarım gelirlerinin, işleyim ve hizmetlerden sağlanan gelire göre düşük olduğu bir gerçektir. 1973'te nüfusu ikibinden az olan kırsal alanda ortalama gelir 21,313 TL. iken, anakentlerde bu ortalama 37,209 dur. Gini yoğunluk oranının en yüksek (en eşitsiz) olduğu yöreler köylük yerlerdir.

1973 yılında, tarım kesimindeki haneler toplamın % 49'unu oluştururken gelirin % 44'ünü alabilmekte, buna karşılık hizmetlerden gelir sağlayan hanelerin oranı % 33'iken, gelirden % 39 oranında pay almakta idi. Bunun gerçekte, gelir saklama nedeniyle, tarımdışı kesimlerden yana daha da ağır bastığı söylenebilir. Ortalama gelir, tarımda 22,041 TL. iken, işleyimde 23,980 TL. hizmetlerde 29,099 TL. idi. Bu kesimler arasında Gini yoğunluk oranı en yüksek olanı (0.56450) tarımdı. (Öbürlerinininki 0.45345 ve 0.46440 idi).

Gelirin mesleklere göre dağılımına ilişkin bilgiler hanelerin % 44'ünü oluşturan çiftçilerin toplam gelirden aldığı payın % 41 olduğunu gösteriyor. Ticaretten gelir sağlayan hanelerin oranı % 1.9 olmasına karşılık toplam gelirin % 10.7'sini almaktadır. Çoğunluğunu çiftçilerin oluşturduğu küçük üreticiler kümesi toplam hanelerin % 52'sini oluşturmalarına karşılık, toplam gelirin % 33'ünü alırken sermaye, serbest meslek sahipleri % 11'i oluşturmakta, fakat gelirin % 36'nı almaktadır. Aynı eşitsizlik küçük üreticilik gelirleri ile kâr, faiz ve mal açısından da söz konusudur.

ÇİZELGE — 2

BEŞTE BİRLİK AİLE ÖBEKLERİNE GÖRE TARIMSAL GELİRİN DAĞILIMINDAKİ DENGESİZLİK

Beştebirlik Dilimleri	1963 DPT	1968 SBF	1973 DPT	1973-4 DİE
Alt	5.39	3.40	4.12	3.54
Alt Orta	9.67	7.48	8.49	11.12
Orta	14.67	12.49	11.49	14.39
Üst Orta	18.01	15.08	19.44	18.71
Üst	52.26	61.55	56.46	52.24

DİE, Kırsal Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamaları, Yayın No. 881, Ankara, 1979, s. 38

Beştebirlik aile dilimlerinin tarımsal gelirden aldıkları payların oranları 1963-1973 döneminde önemli bir değişiklik göstermemiştir. Fakat sözü edilen dönem sonunda en alt gelir kümesinde % 5.39'dan

3.54'e bir düşme, buna karşılık alt orta gelir kümesinde % 6.67'den % 11.12'ye bir yükselme vardır. Toplam gelirin bir yarısını en üst gelir kümesini oluşturan beştebirlik aile kümesi, ele geçirmekte, ikinci yarısı da büyük çoğunluğu oluşturan beşte dört arasında paylaşılmaktadır (Çizelge — 2).

Toprak dağılımındaki dengesizliğe koşturarak tarım kesiminde gelir dağılımının da dengesiz olduğu 3. ve 4, sayılı Çizelgelerde açıkça görülmektedir.

ÇİZELGE — 3
TARIMSAL GELİRİN DAĞILIMI (1963)

Beştebirlik % 20 Aile Dilimleri	İşlenen Toprak	Gelirden Payı %
Alt	1,5	7
Alt Orta	5	10,5
Orta	11,5	14,5
Üst Orta	20,5	22,5
Üst	61,5	45,5

Kaynak : D.P.T. Gelir Dağılımı Araştırması 1963, Ankara, 1966
(Çoğaltma)

ÇİZELGE — 4
İŞLETME BÜYÜKLÜKLERİNE GÖRE TARIMSAL ULUSAL GELİR (1963)

Büyüküğü İşletme Büyüküğü (Da)	İşletmelerdeki Toplam İşletmelerdeki Payı %	Gelirlerinde Toplam Tarım Gelirlerinde Payı %	İşletme Başına İşletme Başına Yıllık Gelir	Kişi Başına Kişi Başına Yıllık Gelir
1— 50	68.8	24.8	2.900	485
51 — 200	27.5	42.0	10.300	1.117
201 — 1000	3.6	23.2	44.510	7.417
1000	0.14	10.0	298.500	49.750
Toplam	100	100	—	—

Kaynak : R. Aktan, Türkiye İktisadi I (2. Baskı), Ankara, 1972, s. 17

Çizelge 3'ten anlaşılacağı gibi, en düşük gelirli beştebir aile dilimini oluşturan işletmeler, işlenen toprakların % 1.5'ini işleyerek tarımsal gelirin % 7'sini alırken, en üst gelir dilimini oluşturan toprakların % 61.5'ini işleyen beştebir aileler dilimi tarımsal gelirin ya-

rısına yakın bir bölümünü (% 45.5) alabilmektedir. Aynı gerçeği, işletme büyüklüklerine göre düzenlenen Çizelge 4; 50 dönümden az toprağı işleyen küçük işletmelerin toplam işletmelerin % 68.8'ini oluşturmalarına karşın, toplam tarımsal gelirden % 24.8'ini pay olarak aldığını göstermektedir. Küçük çiftçilerin işletme başına yıllık geliri 2900 TL., kişi başında 485 TL.'dir. Türkiye'de, tarımsal gelirin üçte ikisini işletmelerin % 37'si almaktadır. 1001 dönüm ve daha geniş topraklı işletmelerde ortalama yıllık gelir 300 bin liraya yaklaşırken, kişi başına gelir de 50 bin lirayı bulmaktadır.

Toplumsal Katmanlaşma

Toprak ve gelir dağılımındaki dengesizlik, kırsal kesimde toplumsal katmanların farklılaşmasını doğuruyor.

Köylülüğün tek bir sınıf ya da katman olarak görülmesi sakıncalıdır. Toprak sahipliği, işletme büyüklüğü, gelir düzeylerine göre köydeki toplumsal katmanları, ekonomik alt sınıfları şöylece sıralayabiliriz⁵.

- (a) Tarım işçileri (topraksızların % 93'ü, işletmelerin % 11'i)
- (b) Küçük köylüler (50 dönümden az topraklı % 13'ü)
- (c) Yoksul köylüler (51-100 d. arasında topraklı, % 67'si)
- (d) Orta Köylüler (101-500 d. arasında topraklı, % 8'i)
- (e) Zengin köylü (501 d. ve daha çok topraklı, % 02'si)
- (f) Ağa (501 d. ve daha çok topraklı, % 02'si)
- (h) Tarım dışında çalışanlar (Topraksızların % 07'si)

Türkiye'de köylü ailelerinin büyük çoğunluğu (% 80'i) küçük üreticilerden oluşmaktadır. Bunlardan büyük çoğunluğu, feodal ilişkilerden çok ilkel çağcıl ilişkiler içindeki basit meta üreticileridir. Yalnızca temel gereksinimleri için pazara açılmışlardır. Kasabadaki tefeci-tüccarla ilişkiler kurmakta, artı ürünlerini onlara kaptırmaktadır. Çiftçi ailelerden 2.6 ile 3.3 arasında değişen bir yüzdeyle, ağa topraklarında ortakçı, kiracı olarak çalışmakta olan kimi küçük üreticiler ağaya hem üründen pay (ürün rantı) vermek, hem de onun işlerinde ücretsiz çalışmak (emek rantı, angarya) zorunda olduğundan toprak sahibinin denetimindedirler. Bu, toplumsal, kişisel siyasal ilişkilerinde de ortakçının ağaya bağımlılığıyla sonuçlanmaktadır.

Yeterince tarım araçlarına sahip bulunan, zaman zaman ücretli işçi çalıştıran, küçük de olsa artı ürün yaratabilen orta köylüler bir yandan, tarım işçisinin emeğinden gelir sağlarken, öbür yandan tefeciye, tüccara faiz ödeyerek gelirinden bir dilimini onlara kaptırırlar. Kalıtım yoluyla toprağın parçalanması ya da tefeci-tüccar borcu karşılığında toprağını elden çıkarmak zorunda kalınması gibi nedenlerle orta köyüler giderek yoksul köylüye dönüşmektedirler. Buna karşılık, traktörleriyle toprak kiralamak ya da başkalarının topraklarını ortakçı olarak işlemek yoluyla işletmelerini genişlettikleri de görülmektedir. Büyük toprak sahipleri arasında, doğu ve güneydoğuda toprağını yarıcıya, ortakçıya veren, feodal ilişkiler içindeki "ağa" ile, batıda tarım işçisi çalıştıran modern çiftlik sahiplerini nitelik açısından birbirinden ayırmak gerekir. Köye yönelik girişimlerde, yukarıda açıklanan toplumsal, ekonomik yapıyı, insan-toprak, üretim, iyelik ilişkilerini, bunların ortaya koyduğu katmanlaşmayı dikkate almak, gerekiyor.

Kırsal Kıyısal Kesim

Çok sayıdaki küçük işletmelerin varlığını sürdürmelerini büyük ya da orta genişlikteki işletmelerin zamanla kalıtım yoluyla parçalanıp ufalmasına ya da varolanların varlığını sürdürmesine elverişli siyasal, ekonomik koşulların var oluşuna bağlayabiliriz.⁷ Yaşamlarını sürdürebilenler ile parçalanma sonucunda ortaya çıkan küçük işletmelerin toplamının mülksüzleşme nedeniyle toprağını yitiren küçük çiftçilerin sayısından çok olduğu ileri sürülmektedir. Bu nedenle cüce ve küçük işletmelerin toplamdaki payı artmaktadır.

Çağcıl girdilerin kullanımının artması sonucunda verimliliğin yükselmesi, pazarlanacak ürün artığının çoğalması, pazar için üretilen daha çok emek gerektiren işleyim bitkileri ile yağlı tohumların toplam üretimdeki paylarının artması, ayrıca uygulanan tarımsal destekleme siyasalarının güdülmesinin bunda etkisi açıktır. Buna ek olarak işsizlik oranının giderek arttığı bir ülkede kentte iş bulma olasılığının zayıf olduğu, gelir beklentisinin tarımdakinden daha yüksek olmadığı, kırsal kesimde ek gelir elde edebilme olanaklarının bulunduğu, işleyimin çekici gücünün bunların tümünü topraktan kopartacak düzeyde olmadığı söylenebilir.

Bu açıdan bakıldığında, kırsal kesimde oluşan kıyısal kesimin ortaya çıkışı ilgi çekicidir. Gerçekten A. Lewis'in, biri sonsuz emek sunumuna sahip bulunduğu ya da emeğin kıyısal veriminin sıfır olduğu *Geleneksel Tarım Kesimi*, öbürü *Tarımdışı Çağcıl Kesim* ol-

mak üzere ikili bir ekonomik yapı gözleminin, işleyim öncesi dönemden çıkmış, kapitalistleşme sürecine geçmiş bulunan ülkeler ile Türkiye'nin yapısına uymadığı anlaşılıyor. Araştırmalara göre, emeğin kıyasal (marjinal) verimliliği, büyük ya da pazar için üretim yapan çağcıl tarım işletmelerinde sıfırdan yüksek, küçük ve aile tüketimi için üretim yapan işletmelerde sıfıra yakındır. Bu nedenle kırsal kesimin biri *geleneksel*, öbürü *çağcıl tarım* olarak iki ayrı alt kesimden oluştuğu anlaşılmaktadır. Çağcıl tarımda işgücü artığı yoktur. Geleneksel tarımda düşük işlendirme söz konusudur.

Piyasa için üretimin başlaması, tarıma çağcıl uygulamaların girmesi sonucunda toprak kutuplaşması başlamakta, küçük çiftçiler mülksüzleşerek tarım işçisi durumuna girmektedir. Üç tür çiftçinin ortaya çıktığı gözlemleniyor :

(1) Büyük ve orta toprak sahipleri, (2) Toprağında yeterlik üretim yapan, toprağının bir kesimini orta ve büyük toprak sahiplerine kaptıran, mevsimlik işçi olarak çalışan küçük toprak sahibi çiftçiler, (3) Toprağını tümüyle yitirerek tarım işçisine dönüşen çiftçiler.

Tarlasında çok emek yoğun uygulamalar kullanarak katma değerini en çoğa çıkarmak, çağcıl çiftliklerin emek isteminde bulunduğu mevsimlerde tüm ailesinin işgücünü sunmak, tarımdışı mevsimlerde kentte çalışmak yoluyla en alt düzeyde geçimlerini sağlamak zorunda olan *tarımsal kıyasal kesim* ortaya çıkmıştır. Böylece tarımda, *çağcıl* kesimin yanında bu çağcıl kesimin olanaklarından yararlanarak varlığını koruyan *kıyasal* kesim yer almaktadır.

Kısacası, çağcıl kesimin yanında *yeterli* kesim, geleneksel kalmayarak yapı değiştirmiş kırsal *kıyasal* kesim durumuna girmektedir.

Çağcıl kesimin dışında düzensiz, örgütlenmemiş iş olanakları bularak emeğiyle yaşanan "geçimlik gelir düzenine" sahip *kentsel kıyasal kesim*de de düşük verimlilik ve yüksek iş değiştirme oranı söz konusudur. Kırdaki kıyasal kesimden geldiklerinden bunların "görelî yoksullukları" düşük düzeydedir. 1950-75 döneminde 7.5 milyon kişi köyden kente göç etmişti. 4.2 milyonu son on yılda göçmüştür. Kırdaki nüfus artışı 6.5; kentte 12.8 milyon dolayındadır. Çalışanların toplama oranı azalsa bile, kırsal kesimde çalışanlar sayısı azalmış değildir.

Tarım dışı kesimlerdeki 1.5 milyonluk işgücü artığının, kırsal kesimdeki nüfus baskısına, kapitalistleşmeye bağlı olarak toprağı parçalanana ya da mülksüzleşen köylülerin tarım dışı kesimlerdeki

iş ve gelir bekleyişlerini olumsuz yönde etkilemediği anlaşılıyor. Kentin örgütlü iş yaratma olanağı sınırlıdır. Böyle olunca, toplumsal güvenceden yoksun olan kentsel kıyasal kesim, kırı terketme durumunda olan köylü için seçenek oluşturmaktadır. Toprak sahipliği, işsizliğe ve enflasyona karşı güvence olduğundan, çiftçi ailesinin yalnızca bir bölümü kente göçmekte ya da çağcıl tarım kesiminde tarım işçiliği yapmaktadır. Cüce ve küçük topraklı çiftçiler, topraklarını elden çıkarmadan gelirlerini ücret, tarımdışı küçük üreticilik geliri gibi yan gelirlerle destekleme olanağına sahiptir. Tarımsal ürün yapısının değişmesi, örneğin, tarımsal üretimde tahılların payı azalırken pazara sunulanların payının artması, tarımsal işlendirme üzerinde etkiler yarattığında, tarımsal üretimde, tahılların önemi azaldıkça, aynı bitkisel üretimi yapabilmek için daha çok emek girdisine gereksinim duyulmaktadır.

Emek verimliliğinin artışıyla çeşitli ürünlerin emek girdilerinde azalış görülmektedir. Makinalaşma emek verimliliğini arttırıyor. Her ne denli traktör belli ölçüde işgücünü açığa çıkarmaktaysa da bunun çok yüksek oranda olmadığı, öte yandan yapay gübre, tarımsal ilaçlama, sulama gibi çağcıl girdi kullanımının tarım kesiminde emek gereksinimi arttırıcı yönde etkilediği, bunların kırdan kente göçü azaltıcı etkileri bulunduğu anlaşılıyor.

III — TARIMSAL ÜRETİMDE YAPISAL VE UYGULAYIMBİLİMSEL DEĞİŞMELER

Ekilen Alanlar

Nadasa bırakılanlar, sebze bahçeleri, bağlar, meyve bahçeleri, zeytinlikler ile birlikte 1950'de 16,5 milyon hektar dolaylarındaki ekili ve dikili alanlar toplamı, 1980'de 28 milyon hektarı bulmuştur. Yeni alanların işlenmesine traktör olanak vermiştir. Büyük ölçüde çayır ve otlakların ekilip biçilmesi, ormanların açılması yoluna gidilmiştir. Böylece ekilebilir alanların sınırı aşılmıştır. Çayır ve otlaklar toplamı 1951'de 36,9 milyon hektar iken, 1960'da 28,6 milyon hektara düşerken; işlenen alanlar söz konusu dönemde 10,6 milyon hektardan 15,3 milyon hektara yükselmiştir. Bu genişleme özellikle hububat ekimi alanlarında olmuştur.

ÇİZELGE — 5

ÜRÜN TÜRLERİNE GÖRE EKİLİ ALANLAR (1950-1975)

Ürün Türü	1950-51-52 (%) Ortalaması	1960-61-62 (%) Ortalaması	1973-74-75 (%) Ortalaması	1980
Tahıllar	73.5	76.1	69.5	46.6
Baklagiller	3.6	3.4	3.1	3.5
İşleyim Bitkileri	7.1	6.2	6.3	6.8
Yağlı Tohumlar	2.2	1.7	2.8	3.6
Yumru Bitkiler	1.1	1.2	1.3	3.8
Bağlar, Meyve ve Sebze Bahçeleri	12.5	11.4	17.0	36.1
Toplam	100.0	100.0	100.0	100
Türkiye	(12.2 mil. ha.)	(16.9 mil. ha.)	(19.2 mil. ha.)	(19.7 mil. ha.)

Varlier, Türkiye Tarımında Yapısal Değişme, Teknoloji ve Toprak Bölüşümü, s. 131.

Hububat alanları 1950'de 8.8 milyon hektardan 1975'te 13.6 milyon hektara varmıştır. Bu, özellikle buğday alanlarındaki genişlemeden ileri gelmiştir.

1950-1975 yıllarını içeren 25 yıllık dönemde tahıllara ayrılan alanlarda bir gerileme (% 73.5'den % 69.5'e), pazar için üretilen ürünlere ayrılan alanlarda (% 22.9'dan % 27.4'e) bir genişleme görülmüştür.

1948-1975 döneminde tüm ürünlerde önemli ölçüde üretim artışları görülmüştür. Yıllık üretim artış hızı, en yüksek çayda (% 10), en düşük arpa ve fasulyede (% 0.9) gerçekleşmiştir. Tütün ve zeytin dışındaki işleyim bitkileri yağlı tohumlar, yumru bitkiler ile meyvelerdeki artış, buğdayınkinin üstünde olmuştur.

Çeşitli ürün türlerinin üretim değerleri içindeki paylarında da önemli değişme rolü olmuştur. (Bkz. Çizelge — 6)

ÇİZELGE — 6

TARIMSAL ÜRETİM ARTIŞI

	Ekili Alanlar		Üretim (Değer) Artışı (Yıllık %)				
	1950 %	1975 %	Sabit Ederleriyle		Cari Ederleriyle		
			1950	1975	1950	1975	Yıllık %
Tahıllar	73.5	69.5	44.6	37.4	45.6	33.3	2.6
Baklagiller	3.6	3.1	3.3	2.4	2.1	2.9	2.0
İşleyim Bitkileri	} 10.4	10.4	17.4	23.7	20.4	27.9	4.8
Yağlı Tohumlar							
Yumru Bitkiler							
Bağ-Bahçe Ürünleri	12.5	17.0	18.4	27.4	16	28.7	4.3
Meyveler			12.3	20.4	11.3	21.2	5.7
Öbürleri	—	—	16.3	9.1	15.9	7.2	3.4
	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak : Varherf a.g.y., s. 132-3.

Bitkisel üretim 25 yıllık dönemde ortalama % 3.4 oranında artmıştır. Fakat tahıllar ile baklagillerin artışı yıllık ortalamanın altında (% 2-2.6), meyvelerde % 5.7, işleyim bitkileri, yağlı tohumlar ile yumru bitkilerde % 4.8 oranlarında gerçekleşmiştir. Toplam bitkisel üretim içinde tahılların payı % 44.6'dan % 37.4'e düşmüş, buna karşılık pazara yönelik ürünlerindeki % 35.8'den % 51.1'e yükselmiştir. Pazarda geçerli olan ederleriyle bu artışlar daha da anlamlı ölçüde belirgenleşmiştir. Örneğin, tahıllar günümüzde cari ederleriyle bitkisel üretimin ancak üçte birini (% 33.3'ünü), pazar için üretenler % 56.6'sını oluşturmaktadır.

Tarım ürünlerinin ederlerindeki artış çay ve şeker pancarı dışında, buğday ve arpadan yüksek oranlarda olmuştur. Gelir artışından doğan istemlerin tahıl dışındaki ürünlere kayması ve izlenen taban ederi uygulaması sonucu, eder artışı sıralamasında buğday, arpa gerilerde; buna karşılık tütün, antep fıstığı, et, fındık önlerde gitmektedir (Çizelge — 7).

ÇİZELGE — 7

ÜRÜN ÇEŞİTLERİNE GÖRE 1975 EDER ORTALAMALARININ 1950 İLE
KARŞILAŞTIRILMASI (1950 = 100)

1 — Tahıllar	798
2 — Buğdaygiller	1707
3 — İşleyim Bitkileri Yağlı Tohumlar Yumru Bitkiler	914
4 — Sebzeler	1,243
5 — Meyveler	1,046
6 — Öbürleri	745
TOPLAM	915

Varlier, a.g.y., s. 133-4.

Tarımda Verim Düşüklüğü

İşlenebilecek toprakların sın sınırına gelinmiş olması nedeniyle tarımda birim başına verimin arttırılması sorunu ayrı bir önem kazanmış bulunuyor. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nce geliştirilen bir yöntemle dayanarak Prof. Dr. Reşat Aktan'ın yaptığı bir çalışmaya göre 1965, yılında Türkiye'de bitkisel verim hektar başına ortalama bir tona yakındır. Oysa bu, dünya ortalamasının çok altındadır. Avrupa ve Kuzey Amerika'da hektar başına verim Türkiye'nin iki katından daha yüksektir. Türkiye ortalaması, Afrika ortalamasının biraz üstündedir. Bununla birlikte, Türkiye'de 1947-1965 yıllarını kapsayan 17 yıllık dönemde % 15 (yılda yaklaşık % 1) bir verim artışı görülmüştür⁸.

Tarımsal üretim artışında ekin alanlarının genişlemesi yanında, toprak verimliliğindeki artışların da etkisi vardır. Makinalı tarım ve çağcıl girdilerin kullanılması toprağın verimliliğinde artışlara neden olmuştur. 1948-1980 dönemine ilişkin sayısal bilgilere göre, zeytin dışındaki tüm ürünlerde verimlilik artmıştır. En hızlı verimlilik artışı çayda görülmüştür. Turunçgiller, fındık, gaziantep fıstığı, pamuk ve şeker pancarı verimlilikleri tahıllarınkinden daha büyük artışlar göstermiştir.

Çeşitli ülkelerdeki tarımsal verimlilik düzeyleri karşılaştırıldığında, Türkiye verimlilikte tüm öteki ülkelere, buğday, arpa, mısır ve çeltikle İran'dan şeker pancarından İran ve İspanya'da patateste İran ve Yugoslavya dışındaki öbür ülkelere düşük düzeydedir. Yalnızca kuru fasulyede verimlilik Türkiye'de, öbür ülkelere yüksektir.

Tahıllar, şeker pancarı ve tütünde hektar başına verimliliğin düşük olması çok sayıdaki küçük üreticinin gelir düzeyi de olumsuz yönde etkilemektedir. Verim düşüklüğü yanında, Türkiye'de tarımsal üretimde özellikle yeni alanların tarıma açılması sonucu dikate değer ölçüde artışlar görülmekle birlikte, genel olarak üretim düşük bir düzeyde kalmış bulunuyor. 1950-75 dönemine ilişkin araştırmalar, ülkemizde son yirmi beş yılda (1968 ederleriyle) tarımsal üretim değerinin 15.3 milyon TL.'ndan 33.2 milyon TL.'na yükseldiğini gösteriyor. Bununla birlikte kimi maddelerde yurtiçi istemleri karşılamakta güçlük çekilmektedir. Türkiye'de tarımsal üretimin yıllık binde 3 oranında bir açık verdiği anlaşılmaktadır. Köye yönelik çalışmalarda, tarımda verim ve üretim artışını gerçekleştirmek gerekmektedir. Yeni üretim tekniklerini uygulamak, tarımda anapara birikimini, böylece yatırım olanaklarını arttırmak, tarımsal kalkınmayı destekleyici temel düzenlemeleri yerine getirmek akla gelen başlıca önlemlerdir.

Toplam tarım ürünlerinin ortalama ederleri 25 yıllık dönemde 9 katına yükselebilirken, tahıllar ortalamanın altında (sekiz katı), pazara yönelik bitkiler ortalamanın bir hayli üstünde (en az 10-12 katına) yükselmiştir.

Tarım ve işleyim ürünleri ederleri arasındaki orantıyı yansıtan iç ticaret hadleri uzun dönemde genellikle tarımdan yana bir değişme göstermiştir. 1948-1976 yılları döneminde tarım yararına 100'den 135'e ulaşmıştır. Bunun yanında, çiftçinin ödediği ile eline geçen ederleri oranındaki ilişkiye dayalı değişik bir iç ticaret haddi dizini de, 1956'dan bu yana, çiftçinin satın aldığı maddelere karşı daha az tutarda tarım ürünü verdiğini göstermiştir (Varher: 120-121). Bunda, (1) Yüksek tabanederleri siyaseti güdülmesi, (2) bu siyasetin kapsamının genişletilmesi, (3) yapay gübre, iyileştirilmiş tohum, tarımsal savaş ilaçları, tarım makinaları gibi girdilerin devlet yardımıyla ucuza sağlanması gibi nedenler etmen olmuştur. Oysa, işleyimleşmesi gereken bir ülkede, ticaret hadlerinin tarım yararına değil, karşısına dönmesi gerekirdi.

İşleyimin ve tüketici kitlenin gereksindiği besinleri sağlamak düşüncesi, geniş çiftçi kitlesinin gelirlerini korumak amacı, artan işleyim ürünlerinin sunumuna kırsal kesimde geniş istem yaratabilmek kaygısı ve siyasal etmenler, yüksek taban ederi uygulamasına yol açmaktadır. Seçim yıllarında ve önceki yıllarda sıçramalar görülmektedir (Varher: 121).

Destekleme siyasaları küçük çiftçiye değil, orta ve büyük çiftçiye daha yararlı oluyor. Küçük üreticinin eline geçen gelirin bir dilimini, kredi ve temel girdi dağıtım düzenlerindeki temel yapısal bozukluklar nedeniyle, borç ve faiz yükü olarak aracı tefeci ve tecim kesimine kaptırıyor. Bununla birlikte, küçük çiftçi fiyat makası yoluyla uzun dönemde korunmuş, varlığını sürdürmüştür (Varher: 121).

1948-1975 döneminde hektar başına verimlilik zeytin dışındaki tüm ürünlerde yükselmiş, en hızlı verimlilik artışı çayda görülmüştür. Portakal, pamuk ve mandalinaladaki hızlı verimlilik artışlarına karşılık, arpa ve buğday en düşük oranda verimlilik göstermiştir (Varher: 122).

Çiftçinin pazara sürebileceği ürünün elinde kalması, pazar için üretilen ürünlerin toplam tarımsal üretim içindeki payının yükselmesine yol açmıştır. Böylece pek çok küçük çiftçi varlığını sürdürebilmiştir. Çeşitli ürünlerin getirilerinde hektar başına verim artmıştır (Çizelge — 8).

ÇİZELGE — 8
HEKTAR BAŞINA BİTKİSEL ÜRÜN GETİRİLERİ

Ürün Türü	1950	1960	1975	Dizin 1950 = 100	
				1960	1978
Tahıllar	243	562	2367	231	974
Baklagiller	228	886	4588	389	2012
İşleyim Bitkileri					
Yağlı Tohumlar	772	2204	13147	286	1703
Yumru Bitkiler					
Meyve ve Sebze	450	1906	7845	424	1743
Toplam Bitkisel Üretim	391	1053	4932	269	1261

Kaynak: Varher, a.g.y. S. 123.

Çağcıl girdi kullanımı 1950'lerden bu yana ürün verimliliklerinde artışlara yol açmıştır. Böylece birim alandan daha çok ürün alan çiftçinin pazara sunabileceği ürünü çoğalmış, pazara açılabilen küçük ve cüce çiftçilerin bir bölümü yaşamını sürdürebilmiştir.

Uygulayimbilimsel Gelişme ve Çağcıl Girdi Kullanımı

Tarımda Makinalaşma Süreci

Son yirmiyedi yıllık dönemde (1948-1975) tarımda çağcıl girdi kullanımında ve makinalaşmada önemli gelişmeler olmuştur. Gele-

neksel tarım araçları (karasapan, dögen v.b.) 1960'dan sonra büyük bir sıçrayış görülmüştür. 1948'de ülkemizde traktör sayısı, 1.756 iken 1975'te 243.066'ya varmıştır. Bu arada 1948'de biçer-döver sayısı 268, harman makinası sayısı 430 iken, bu sayılar 1975'te sırasıyla, 11,245, ile 17,647'ye yükselmiştir. Hayvan gücüyle işlenen toprakların oranında önemli azalmalar görülürken traktörle sürülen toprakların oranı da gittikçe artmaktadır. 1946'da işlenen toprakların % 99.2'si hayvanla sürülürken 1975'te bu oran % 25'e düşmüştür. Çiftçilerin yaklaşık yarısı (1.4 Milyon) karasapan ve dögen kullanmaktadır. İnsangücüyle ekilen çok küçük bir oran bir yana bırakılırsa 1975'de Türkiye'de işlenen toprakların % 75'e yakın bir oranının traktörle sürüldüğü sonucu ortaya çıkmaktadır (Çizelge — 10).

ÇİZELGE — 9

TARIMSAL ARAÇ VE MAKİNA SAYILARI (1948-1975)

	1948	1953	1960	1973	1975	1981
Geleneksel						
Karasapan	1.625.398	1.896.274	1.991.250	1.555.313	1.381.142	929.135
Dögen	—	1.827.512	2.202.453	1.882.885	1.446.922	804.397
Modern						
Traktör	1.756	35.670	42.136	156.139	243.066	458.714
Mibzer (Traktörlerle çekilen)	162	6.169	8.343	24.326	42.183	
Biçer Döver	268	4.458	5.554	10.023	11.245	16.987
Harman Makin.	430	1.171	2.533	29.125	11.647	13.100
Motopomp	253	5.389	22.557	100.754	125.683	222.570
Santrafuj	1038	4.527	11.814	36.385	48.140	63.581
İlaç Serpme Makinası (toz, mayi)	31061	19.635	34.282	255.507	224.992	300.316

DİE, Tarım İstatistikleri Özetleri, Ayrıca Bkz. Varher, a.g.y., S. 139

Bir traktörün ortalama 5 ile 9 kişi arasında nüfusu tarımdan serbest bırakacağı (işsiz durumuna düşüreceği) düşünülürse, tarımda makinalaşmanın verim artışıdaki etkisi yanında küçük çiftçilerin, ortakların tarımdan kopmasına yol açmasına ilişkin toplumsal sorunlar da dikkate alınmalıdır. Türkiye'de, ortak ya da kooperatif traktör iyeliği yok denilecek ölçüde sınırlıdır. Tarım kredi kooperatiflerinin bu konuya eğilmeleri gerekiyor. Üretim kooperatiflerinin geliştirilmesi için çaba gösterilmelidir.

ÇİZELGE — 10

TARIMSAL ARAÇ VE MAKİNA SAYISI (1944-1957)

Makinalar	1944	1948	1955	1957
Madeni Pulluklar	419.932	771.258	853.846	1.012.174
Traktörler	956	1.750	31.415	44.144
Traktör Pullukları	1.900	3.323	30.776	46.251
Bıçerdöverler	103	994	3.222	6.523
Ekme Makinaları	6.515	14.796	30.203	36.781
Harman Makinaları	2.096	16.248	22.033	—

Sözeri, S., Der Wirtschaftsaufbau der Türkei nach dem zweiten weltkrieg, S. 54; "Aylık İstatistik Bülteni", 1958, No. 52, S. 130.

1944-1957 dönemine ilişkin bu sayılar yukarıdaki çizelgede yer alan bilgilerle karşılaştırılabilir.

Sulama

Tarımsal verim ve üretim artışında önemli bir etmen de sulamadır. 1975 yılında sulanan alanların toplam işlenen (nadaslı) alanlara oranı % 9.5'tir. Yaklaşık olarak 8.5 milyon hektarlık toprağı sulanabilir nitelikte olmasına karşın, bulunan ancak 1.5 milyon hektarını (% 16.7'ini) sulayabilecek altyapı kurulabilmiştir. Geleneksel sulamayla birlikte sulanan alanların genişliği ancak 2.2 milyon hektar çevresindedir. 18598 köyde çağcıl, 5345 köyde geleneksel sulama yapılıyor. Öte yandan, büyük ve küçük ölçekteki su alt-ayırısından yararlanabilmek için köylünün yerel olanaklarıyla yapması gereken ikinci, üçüncü derecedeki kanalları açmaması nedeniyle yapılan yatırımlardan gereken ölçüde yararlanılmadığı anlaşılmaktadır. Gerçekten, 1977 yılında, 1.513 yüzbin hektarlık alan sulanabilecekken yalnızca, 1063 yüzbin hektarlık bir alan sulanabilmektedir. Başka deyimle altyapı kuruluşlarından % 70 oranında yararlanılabilmektedir. Sulama düzeyinin böylesi düşük olmasında sulama uygulamalarının, becerilerinin çiftçilere öğretilmesindeki yetersizliğin de etkisi büyüktür.

Gübreleme

Kimyasal gübre, tarımda üretimi ve verimi arttırıcı önemli bir girdi olarak Türkiye'de gittikçe artan bir oranda kullanılmaya başlanmıştır. Hektar başına kullanılan kimyasal gübre 1948'de 0.14 kg. iken, 1958'de yaklaşık olarak on katına yükselmiş, 1 kg'a yaklaşmıştır. Bu oran, 1963'te 4.8; 1964'te 5.6; 1965'te 8.6 kg. olmuştur. 1950'de

42 bin ton olan yapay gübre kullanımı, 1975'te 3.7 milyon tona yükselmiştir. Bu yirmibeş yıllık dönemde gübrelenen alanlar 1950'de 50 bin hektardan, 1975'te 6.700 bin hektara yükselmiştir. Aynı dönemde gübrelenen alanların oranı (nadas dışında) 0.04'ten 34'e ulaşmıştır. Köylerimizin % 89'unda gübreleme yapılmaktadır. Kimyasal gübre kullanılmasındaki sınırlılık, köylünün bu konudaki bilgisizliği yanında, tarımsal kredi dizgesinin yetersizliği, gübre fiyatlarının yüksekliği, gübre dağıtımının iyi örgütlenmeyişi gibi nedenlere bağlanabilir.

Tarımsal Savaş

Tarımsal ilaç kullanılması verimi ve üretimi arttıran etmenler arasındadır. 1950'de 9,538 ton tarımsal ilaç kullanılmış iken 1973'te bu sayı 62.000 tona yükselmiştir. Yaklaşık 7 katlık bir artış görülmüştür. Aynı artışı ilaç püskürtme makinelerinde de görüyoruz. Gerçekten, 1948'de 31.061 ilaç serpmeye makinası varken bu sayı 1960'ta 34,282'e, 1975'te 224,972'ye, 1981'de 300,316'ya yükselmiştir. Bu gelişmeye karşın, tarımsal ürünlerin % 15-20 arasındaki bir dilimi hastalıklar ve zararlılar tarafından yok edilmektedir. Bu alanda, devletin giriştiği gösteri niteliğindeki çabalara bakarak tarımsal savaşın karşılıksız bir kamu görevi olduğu görüşünü taşıyan köylü, bu konuda herhangi bir çaba göstermeye girişmemektedir. Aynı bölgede, kimi çiftçilerin tarımsal savaşa katılmaları ötekilerin katılmamaları, tarımsal savaş yapanların çabalarını olumsuz yönde etkilemektedir. Aynı bölgedeki çiftçilerin birlikte tarımsal savaşa özendirici ya da zorlayıcı önlemler yanında, orta ve küçük işletmelerin ilaçlama yapabilmesini kolaylaştırmak için, ilaç ve gereç sağlanması, bu nedenle pazarlamanın, aracı firmalar kanalıyla yapılması yolundaki uygulamadan vazgeçilmesi zorunludur.

ÇİZELGE — 11

ÇAĞCIL GİRDİLERDEN YARARLANAN KÖYLERİMİZ (1980).

	Sayı	%
Gübreleme Yapan	32.176	89.06
Tarımsal Savaşım Yapan	23.764	65.78
Geleneksel Sulama Yapan	5.345	22.32
Çağcıl Sulama Yapan	18.598	77.68
Traktör Bulunan	28.262	78.23
Biçerdöver Bulunan	5.196	14.38

Özetlemek gerekirse, belli çağcıl girdiler Türkiye'de köylere girmiştir. Çiftçilerce kullanılmaktadır. Çizelge 11'den köylerimizin yaklaşık onda dokuzunda gübreleme, yedisinde tarımsal savaşım, sekizinde çağcıl sulama yapıldığı anlaşılmaktadır. Aynı çizelge, köylerimizin yaklaşık onda sekizinde traktör, yüzde onbeşinde biçerdöver kullanıldığını göstermektedir.

SONUÇ

Köye yönelik siyasalar saptanırken, kırsal alanda görülen değişimin, çağcılaşmanın boyutları, yönleri, ekonomik, toplumsal sonuçları ve katmanlaşma dikkate alınmalıdır. Bu değişim sürecinde kırsal alanda ağır basan toprak-insan ilişkilerindeki, gelir dağılımındaki dengesizlikleri giderici düzeltimler yapılmadıkça, kıra yönelik geliştirme çabalarının sınırlı kalması, hakça olmayan sonuçların, çelişkilerin sürmesi sözkonusudur.

NOTLAR :

- 1 Cevat GERAY, *Kırsal Türkiye'de Toplum Kalkınması ve Kooperatifçilik*, Ankara 1981, s. 28-48.
D.P.T., *Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması*, Rapor, 1, Ankara, 1970.
- 2 F. Frey - L. L. ROOS, "Social Structure and Community Development in Rural Turkey: Village and Elite Leadership", Report No. 10, Cambridge, Mass., 1967 (Çoğaltma)
- 3 F. FREY - "Reginol Variations in Rural Turkey", Report No. 4, Cambridge, Mass., 1966 (Çoğaltma)
- 4 Cevat GERAY, "Toplum Kalkınması Açısından Kırsal Alanda Toprak-İnsan İlişkileri", Prof. Dr. Reşat AKTAN'a Armağan, S.B.F. Yayını, Ankara, 1982, s. 43-64.
- 4a Aynı yapıt.
- 5 Cevat GERAY, *Kırsal Türkiye'de Toplum Kalkınması ve Kooperatifçilik*, s. 28-45.
Korkut BORATAV, "Türkiye Tarımının 1960'lardaki Yapısı ile İlgili Bazı Gözlemler" S.B.F. Dergisi, C. 23, Sayı 3 (Cem Sar'a Armağan), Ankara, 1973.
- 6 GERAY, a.g.y. s. 26-27.
- 7 Oktay VARLIER, *Türkiye Tarımında Yapısal Değişme, Teknoloji ve Toprak Bölüşümü*, D.P.T., Ankara, 1978, s. 127-9.
İlhan TEKELİ, *Bağımlı Kentleşme*, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara, 1977.
- 8 Reşat AKTAN, *Türkiye İktisadı I* (2. Baskı) Ankara, 1972. "Türkiye Tarımının Temel Özellikleri ve Verimlilik Sorunları", SBFD, C: 27, S. 3 (Cem SAR'a Armağan), s. 666-7.